

ØKONOMISK VÆKST¹⁾

Af P. NØRREGAARD RASMUSSEN.

Indenfor nationaløkonomien er det ofte påvist, at de politisk aktuelle problemer tiltrækker nationaløkonomiens dyrkere. Tit sker det vel med en vis forsinkelse, men tages dette »lag« i betragtning, vil ikke desto mindre en helt udenforstående kunne få et ganske godt billede af de økonomisk-politiske problemer alene ved at gennemse selv de mest abstrakte videnskabelige tidsskrifter indenfor faget. Når »økonomisk vækst« — aftenens emne, som med de givne rammer kun kan behandles ved nogle spredte betragtninger — nu i de seneste år har været debatteret i en række afhandlinger, jfr. f. ex. de senere årgange af *Econometrica* eller *Economic Journal*, så er det også ret let at finde den umiddelbare politiske baggrund herfor. Her kan det vel være tilstrækkeligt at minde om, at 30'ernes krise og stagnation måtte føles utålelig bagefter, da det — endda under krigen — faktisk viste sig muligt at forøge realindkomsten for de dårligst stillede. En almindelig afsværgelse af 30'ernes økonomiske situation blev da også gængs i 40'erne. Dette indebar »fuld beskæftigelse«, og det indebar — hvad i denne forbindelse må være af betydning — en stadig stigning af realproduktet. Men hertil kommer, at af mange grunde — som her må lades uomtalte — er de såkaldte underudviklede landes problem blevet til et reelt problem for de højtudviklede lande. Og de underudviklede landes problem er jo økonomisk vækst. Af indre som af ydre grunde blev økonomisk vækst derfor et aktuelt politisk problem og dermed et emne, som så småt har begyndt at interessere professionelle økonomer i administrationen og ved universiteterne.

1. En af de i emnet mest velbevandrede nævner i en artikel, at i økonomisk teori har »vækst« indtaget en mærkelig plads; emnet har stået udenfor teorien, »men har sjældent været inviteret indenfor. Vækst er blevet taget for givet eller er blevet behandlet i en efterskrift.«²⁾ Anskuer man

¹⁾ Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 18. januar 1955.

²⁾ Evsey D. Domar, »Economic Growth: An Econometric Approach«, *American Economic Review*, Papers and Proceedings, 1952.

ØKONOMISK VÆKST¹⁾

Af P. NØRREGAARD RASMUSSEN.

Indenfor nationaløkonomien er det ofte påvist, at de politisk aktuelle problemer tiltrækker nationaløkonomiens dyrkere. Tit sker det vel med en vis forsinkelse, men tages dette »lag« i betragtning, vil ikke desto mindre en helt udenforstående kunne få et ganske godt billede af de økonomisk-politiske problemer alene ved at gennemse selv de mest abstrakte videnskabelige tidsskrifter indenfor faget. Når »økonomisk vækst« — aftenens emne, som med de givne rammer kun kan behandles ved nogle spredte betragtninger — nu i de seneste år har været debatteret i en række afhandlinger, jfr. f. ex. de senere årgange af *Econometrica* eller *Economic Journal*, så er det også ret let at finde den umiddelbare politiske baggrund herfor. Her kan det vel være tilstrækkeligt at minde om, at 30'ernes krise og stagnation måtte føles utålelig bagefter, da det — endda under krigen — faktisk viste sig muligt at forøge realindkomsten for de dårligst stillede. En almindelig afsværgelse af 30'ernes økonomiske situation blev da også gængs i 40'erne. Dette indebar »fuld beskæftigelse«, og det indebar — hvad i denne forbindelse må være af betydning — en stadig stigning af realproduktet. Men hertil kommer, at af mange grunde — som her må lades uomtalte — er de såkaldte underudviklede landes problem blevet til et reelt problem for de højtudviklede lande. Og de underudviklede landes problem er jo økonomisk vækst. Af indre som af ydre grunde blev økonomisk vækst derfor et aktuelt politisk problem og dermed et emne, som så småt har begyndt at interessere professionelle økonomer i administrationen og ved universiteterne.

1. En af de i emnet mest velbevandrede nævner i en artikel, at i økonomisk teori har »vækst« indtaget en mærkelig plads; emnet har stået udenfor teorien, »men har sjældent været inviteret indenfor. Vækst er blevet taget for givet eller er blevet behandlet i en efterskrift.«²⁾ Anskuer man

¹⁾ Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 18. januar 1955.

²⁾ Evsey D. Domar, »Economic Growth: An Econometric Approach«, *American Economic Review*, Papers and Proceedings, 1952.

en række af vore kendte problemer fra vækstsynspunktet, da vil vore patentløsninger imidlertid kræve modifikationer eller måske helt nye analyser. Et par eksempler vil belyse dette.

Tag spørgsmålet om »den rette fordeling« af givne produktionsfaktorer på de mulige anvendelser, eller med andre ord: hvilken fordeling af produktionsfaktorerne på anvendelse vil maximere produktionen. Svaret lyder i omkostningsprincippet formuleret, at samme faktor skal have samme aflønning i alle anvendelser. F. ex. skal arbejdskraften fordeles på erhverv således, at grænseproduktet bliver det samme i alle erhverv.

Det samme problem kan imidlertid også ansues fra vækstsynspunktet: hvilken fordeling er optimal i den forstand, at *maximal* vækst eller vækstrate alt i alt opnås? Spørgsmålet kan naturligvis ikke besvares, før en lang række forhold er givne eller, for det stillede spørgsmål, kan betragtes som givne. Men det er klart, at en række ræsonnementer, som ikke tages med i analysen af det stationære samfund, nu bliver relevante. Jeg ved ikke af nogen analyse, som har blotlagt problemet, og nævner det kun som en illustration. At synspunktet kan være relevant, har jeg for nylig fået et eksempel på.¹⁾ I overvejelser over substitutionen mellem kul og vandkraft som energikilde tager franske ingeniører ikke alene som datum de eksisterende produktionsfunktioner, men extrapolerer også den hidtidige trend, i henhold til hvilken udnyttelsen af kullene har vist stadig forbedring i den forstand, at samme kulmængde i kraft af tekniske fremskridt har kunnet transformeres til et stadigt større antal varmeanheder. Denne betragtning står naturligvis i modsætning til en stationær betragtning, og anvendelsen af omkostningsprincippet under disse vækstforudsætninger vil åbenbart kunne føre til en anden fordeling af produktionsfaktorerne end den, der måtte være blevet resultatet af en ren, statisk analyse under stationære forudsætninger.

De modifikationer på vore ræsonnementer, som økonomisk vækst kan give anledning til, kan måske også illustreres med henvisning til debatten om nordisk toldunion. I almindelighed viser økonomerne vel her skepsis overfor den store politiske begejstring for idéen. En økonom vil nemlig anføre, at hvis fordelene ved det større marked skal blive virkeliggjort, da vil dette betyde en ændring af produktionsfaktorernes fordeling. Selv om idéen lyder så smuk, er det da også et spørgsmål, om man fra politisk hold er villig til at tage konsekvenserne, d. v. s. om man faktisk er villig til at lade denne overflytning af produktionsfaktorerne finde sted. Dette må nemlig indebære, at man er villig til at lade visse erhverv slå ihjel. Og skal denne politik gennemføres nogenlunde hurtigt, vil et temporært fald i realindkomst være uundgåeligt. Denne proces er politisk

¹⁾ Dr. phil. Arne Jensen har refereret eksemplet for mig.

vanskelig og ganske afskrækkende — og er naturligvis forklaringen på, at planerne synes at have svært ved at blive virkeliggjorte.

Forudsætter man derimod en økonomisk vækst, er det åbenbart, at vanskelighederne lettes noget — uden naturligvis på kort sigt at forsvinde. Ræsonnement vil da blive (således som det især fra norsk side er blevet fremhævet), at en del af fordelene ved det større marked vil være relativt »hurtigt« opnåelige i den forstand, at *stigning* i produktionen såvel som fordelingen af *tilgangen* af produktionsfaktorer skulle kunne finde sted under hensyntagen til det større marked. (En sådan »strukturel ændring« vil også kunne gennemføres i det stationære tilfælde, idet tilpasningen da kan gennemføres over reinvesteringen, men tilpasningen bliver naturligvis da meget langsommere).

Der kan naturligvis selv under forudsætning om vækst være god grund til en sund portion skepsis, men jeg bruger kun eksemplet for at vise, hvorledes en vækstforudsætning vil kunne betyde en modifikation af ellers korrekte ræsonnementer. Det bør måske for fuldstændighedens skyld tilføjes, at disse modifikationer naturligvis bliver så meget vigtigere, jo højere vækstraten er. Og det bør måske videre tilføjes, at det givne eksempel kan generaliseres derhen, at tilpasningsprocesser i mange tilfælde åbenbart vil ske lettere, når en vækst samtidig finder sted.

Som et tredje eksempel kan jeg måske henvise til diskussionen, bl. a. i *Economic Journal* (jfr. no. 238, 241 og 244), mellem Haberler og Balogh om dollarproblemet og valutakurserne. Det er jo mere, end en enkelt aften kan rumme, alene at gå ind i et tilfredsstillende referat af denne debat. Så jeg må nøjes med at henvise til kilderne, men mon man ikke — med risiko for at simplificere for stærkt — kan sige, at det tilsyneladende svælg, der skiller de to forfattere, i sidste ende »kun« er dette: den ene (Haberler) påstår, og formentlig med rette, at der i et givet øjeblik findes en ligevægtskurs defineret som en kurs, der løseligt sagt giver ligevægt på betalingsbalancens løbende poster; den anden (Balogh) påstår, og måske også med rette, at, om en sådan kurs giver ligevægt, så er denne i hvert fald kun momentan. Bemærk, at når Balogh erklærer Haberlers ligevægt for ustabil, så er det netop under henvisning til de ændringer i ræsonnementet, som en økonomisk vækst — eller rettere, forskelle i økonomisk vækst — kan give. Og det er ikke under henvisning til, at udbudskurven måske »løber den gale vej«, en mulighed, der som bekendt også vil kunne give ustabil ligevægt. Jeg påstår ikke ved denne trylleformular at kunne fjerne modsætningen mellem de kæmpende. Men jeg vil mene, at det anførte er af væsentlig betydning og vel derfor er et acceptabelt eksempel på de omtalte modifikationer.

2. Det blev indledningsvis anført, at økonomisk vækst er blevet til et

problem for økonomisk teori bl. a. på grund af den faktiske udvikling i det sidste tiår. For at få den rette baggrund synes det nyttigt at betragte denne udvikling i perspektiv. De bredeste træk i udviklingen i Vesteuropa og USA er måske velkendte¹⁾, og jeg kan koncentrere mig om udviklingen her i landet.

Med støtte bl. a. i Det statistiske Departement's undersøgelser over nationalindkomstens udvikling fra 1870 til i dag²⁾ kan man da fremhæve en stærk vækstperiode fra 1890 til 1914 og fra 1945 til i dag i kontrast til stagnationslignende udvikling i 70'erne såvel som i perioden 1920—1939. Som det fremgår af tabel 1, viste stigningsraten (d. v. s. den gennemsnitlige årlige stigning i realproduktet) udsving fra nul og op til over fire procent. Op til den første verdenskrig viser realproduktet stigning fra 2 pct. årlig til godt 4 pct. årlig. Industrialiseringen tager her fart og optræder, som nedenfor forklaret, både som årsag og virkning. Stigningsraten falder så til 2½ pct. pr. år i mellemkrigsperioden og stiger igen til 4 pct. efter krigen. Jeg har en stærk fornemmelse af, at en detaljeret analyse af de »strukturelle« ændringer i vor produktionsstruktur — en iøvrigt fristende opgave — ville konkludere i, at vi efter krigen har haft vor anden industrialiseringsperiode.

Tabel 1.
Nettonationalproduktet 1870—1952.

	Løbende priser mill. kr.	1929-priser mill. kr.	Stignings- raten i pct. 1929-priser	1929-priser pr. indbygger kr.	Stignings- raten i pct. 1929-priser pr. indbygger	1929-priser relativt til arbejds- styrken kr.	Stignings- raten i pct. 1929-priser relativt til arbejds- styrken
1870—79	634	1029	1,9	550	0,9	1052	1,1
1880—89	730	1246	2,3	602	1,3	1197	1,7
1890—99	956	1664	3,5	730	2,4	1473	2,4
1900—09	1375	2347	3,4	914	2,2	1847	2,2
1905—14	1707	2830	4,2	1038	3,1	2098	3,0
1915—20	5252	3528	2,3	1169	0,2	2334	—0,1
1921—29	5180	4460	2,6	1305	2,0	2535	1,5
1930—39	5524	5886	2,7	1600	1,9	2968	1,5
1940—46	10486	5732	—0,1	1448	—1,3	2728	—0,5
1947—52	18030	7199	4,0	1694	3,0	3382	3,6

¹⁾ For Vesteuropas vedkommende må der henvises til Ingvar Svennilson, *Growth and Stagnation in the European Economy*, E. C. E., 1954 (II. E. 3) — jfr. anmeldelsen heraf i dette hefte. For U.S.A.'s vedkommende må der frem for alt henvises til rækken af empiriske undersøgelser over trendudviklingen gennemført af National Bureau of Economic Research.

²⁾ De følgende oplysninger er hentet fra et endnu ikke offentliggjort talmateriale, som Departementet venligst har stillet til min rådighed, jfr. også *Statistiske Efterretninger*, no. 24, 1954. Et hefte af *Statistiske Meddelelser* med detaljer og redegørelse for beregningerne er undervejs.

3. Jeg skal komme tilbage til dette forhold, ligesom mere detaljerede oplysninger vil blive givet nedenfor. Men forinden bør nogle af de faktorer, som virker under en vækstperiode, måske fremdrages. Herom foreligger der en ikke ubetydelig litteratur, ud af hvilken jeg måske — med overspringelse af mange meget væsentlige bidrag¹⁾ — må nævne Harrod²⁾, Colin Clark³⁾, Domar⁴⁾, W. W. Rostow⁵⁾ og Haavelmo⁶⁾.

For at begynde med den sidste, så er Haavelmo's arbejde et forsøg på at opbygge alternative vækstmodeller. Herved opnås en blotlæggelse af de forhold, der *kan* forårsage forskellig grad af økonomisk vækst. Naturligvis kræver dette arbejde i princippet et forsøg på at bestemme konstanterne (parametrene) i de forskellige ligninger — omend man ikke kan bebrejde Haavelmo, at han ikke er gået i gang med denne krævende opgave. At man herunder ville støde på næsten aliovervældende problemer, turde det være unødvendigt at nævne. Jeg ville tro, en nærmere undersøgelse slet og ret ville vise, at den i sidste ende største vanskelighed vil være, at så mange individuelle faktorer gør sig gældende i de enkelte landes udvikling, at et sådant forsøg på at generalisere nok vil kunne give visse yderst generelle resultater, men de konkrete modifikationer ville ved en anvendelse på individuelle lande blive meget omfattende, ja undertiden måske helt overskyggende »den generelle lov«.

Som anført opbygger Haavelmo en række alternative modeller, der ville kunne forklare de forskelle, man faktisk finder i vækstrate og produktionsniveau for forskellige områder. Som almindeligt for den nyeste litteratur er Haavelmo's udgangspunkt, kort udtrykt, de underudviklede lande. Når man tager i betragtning, at $\frac{2}{3}$ af verdens indkomst tilfalder c. $\frac{1}{5}$ af verdens befolkning, eller at — for at betragte den anden side af fordelingen — $\frac{2}{3}$ af verdens befolkning lever af mindre end $\frac{1}{6}$ af verdens indkomst, så er forskellene jo også så store, at man med god grund kan udbede sig en forklaring. Haavelmo fremhæver selv, at netop disse enorme forskelle gør emnet fristende. Og hvad mere er, så skulle der, efter Haavelmo, være chance for, at økonomisk teori kan nå frem til resultater, netop fordi der her er tale om så store udsving. Sætter man Haavelmo's argumentation

1) Jfr. f. ex. den anførte litteratur hos William Fellner, »The Capital-Output Ratio in Dynamic Economics«, *Money, Trade, and Economic Growth—In Honor of John Henry Williams*, New York 1951.

2) *Towards a Dynamic Economics*, London 1948.

3) *The Conditions of Economic Progress*, London 1951 (2. udg., 1. udg. 1940).

4) Artikler efter krigen i *Econometrica*, *Economic Journal*, og *American Economic Review*.

5) *The Process of Economic Growth*, New York 1952 — jfr. iøvrigt anmeldelsen heraf i dette hefte.

6) *A Study in the Theory of Economic Evolution*, Amsterdam 1954.

en smule på spidsen, så bliver den som følger: De dele af økonomisk teori, som søger at forklare ændringer i f. ex. rentestrukturen eller ændringer i de relative priser, har kun en mindre chance for succes; thi de udsving, vi kan observere, er ikke særlig store sammenlignet med de udsving, man finder i vækstrate og produktionsniveau, jfr. følgende (Haavelmo, p. 5):

“I would venture the guess that there is really a much better chance of significant econometric results if we turn to theories that have as their objects of explanation the really big dissimilarities in economic life. Thus, if we have, side-by-side, two large economic regions of which one has a per capita national product several times as big as the other, there must be a tremendous—and therefore presumably detectable—difference in the “causal factors” at work in the two cases.”

I bredeste almindelighed kan man naturligvis anføre, at en vækstteori må være karakteriseret ved at trække en lang række af de forhold, vi ellers plejer at betragte som data, ind i modellerne som endogene variable: Befolkningens størrelse, kapitalapparatets størrelse, ændringer i produktionsteknik såvel som ændringer i forbrugsstrukturen, alt dette bliver forhold, vi må forklare. (Deraf følger umiddelbart, at økonomer som Malthus og Marx bliver af særlig interesse, for så vidt som de opererer med »store modeller«, end vi ellers plejer). Haavelmo gennemgår nu en række modeller, der kan siges at tilfredsstille dette krav. Først betragter han modeller, som forklarer de eksisterende forskelle ved forskelle i starten, »initialbetingelserne«. At sådanne modeller ikke rigtig kan tilfredsstille vor nysgerrighed, er imidlertid åbenbart. Det afgørende spørgsmål forskydes jo blot så at sige et stykke bagud på denne måde. Disse typer af modeller bygger naturligvis hele deres eksistens på »rentes-rente-princippet«. Dette »princip« må også blive af central betydning for enhver vækstteori. Det er f. eks. også dette, som virker i de såkaldte »stokastiske vækstteorier«, hvor de eksisterende forskelle forklares under henvisning til tilfældige stød eller chock, som de enkelte områder har været udsat for, og som kan kumulere sig op til store tal. At Haavelmo ikke overser nødvendigheden af at betragte samspillet mellem de enkelte områder, nævnes kun for fuldstændighedens skyld.

Det er åbenbart, at når en vækstteori lægger vægt på kumulative elementer, da vil kun små forskelle i udgangssituationen eller små forskelle i de stokastisk fordelte chock kunne kumulere sig op til store forskelle og vil på denne måde kunne forklare de faktisk observerede store forskelle. Men når man tager dette i betragtning, forekommer det mig, at man vil kunne sætte et spørgsmålstejn ved den af Haavelmo anførte og ovenfor refererede betragtning, at økonomisk teori netop med stor succes vil kunne kaste sig

over økonomisk vækst. Haavelmo argumenterede jo, at de enorme forskelle må have »store årsager«. Men han viser selv, at ganske små (måske helt tilfældige) forskelle kan kumuleres op — og det betyder jo, at de store forskelle kan have »små årsager«.

Flere forfattere beskæftiger sig i deres vækstteori med begrebet »afbalanceret vækst«. Hvad dette betyder, kan måske illustreres ved et simpelt eksempel. Den mand (eller de mænd), der i sin tid har lagt Paris' byplan, roses i dag, fordi de med de brede boulevarder har lettet et af det 20. århundredes trafikproblemer. Betragter man valget mellem snævre gader og store boulevarder fra et økonomisk synspunkt, kan det imidlertid meget vel være, at disse brede boulevarder i sin tid har været en fejlinvestering. Det havde måske været mere relevant at bygge billigere og bruge de sparede produktionsressourcer på andre opgaver for så senere at rive ned og bygge om. Man kan da sige, at en uafbalanceret vækst var blevet afløst af en mere afbalanceret, hvor ressourcernes fordeling havde været i højere grad i overensstemmelse med »behovene«. På den anden side turde det være åbenbart, at nutidens vurdering af behovene i fortiden ikke alene er vanskelig på grund af tekniske måleproblemer, men også fordi iagttageren må frigøre sig fra sin egen tids »behovsskala« og »velfærdsfunktioner«. Set med vore øjne må pyramiderne være et eklatant eksempel på uafbalanceret vækst, men med de da givne sociale og politiske forhold kan det meget vel have været en »rigtig« anvendelse af produktionsfaktorerne. I almindelighed er det naturligvis særlig vanskeligt at få en »afbalanceret vækst«, hvis langvarige investeringer er nødvendige, mens samtidig behovsstrukturen skifter hurtigt, eller ændringer i teknik forælder anlæggene.

Jeg kan naturligvis ikke gå ind i alle teorierne, men det synes mig at være værd at fremhæve Colin Clark's arbejde, som udkom i 1940, og vel derfor ikke gav genlyd her i landet, men som ellers nok er opmærksomhed værd. Lad mig forudskikke den almindelige bemærkning, at her som i almindelighed må man naturligvis, når teorien skal opbygges, søge at finde frem til en sådan grad af summation, at man på den ene side kan overskue sin teori, d. v. s. få fat på det helhedsbillede, som makroteorien tilstræber, mens man på den anden side må passe på ikke at gå så langt, at man tilslører eller helt skjuler forhold, som netop er af betydning for de stillede problemer. At nå frem til »den rigtige balance« mellem detaljer og totaler er en kunst, som al hypotesedannelse er det. Ja, man kan måske gå så vidt, at man siger, at det er *kunsten* for en nationaløkonom. Dette anføres her, fordi det synes mig, at man kan karakterisere Colin Clark's model eller analyse ved at sige, at han i relation til sit problem netop har nået en effektiv balance. Han er gået meget vidt i sine summationer, således at helhedsbilledet tegner sig, men samtidig har han inddraget en række detaljer, som er med til at forklare helhedsbilledet. Det bør dog

samtidig fremhæves, at Colin Clark's analyse vist strengt taget ikke kan siges at give en fyldestgørende forklaring på forskelle i økonomisk vækst. Han giver et bidrag til en sådan forklaring, men det er et bidrag, som ikke kan stå alene. Colin Clark selv såvel som hans anmeldere synes at opfatte analysen i den givne form som en fuldstændig vækstteori. Det er den næppe, idet hans analyse i højere grad må siges at være en karakteristik af de ændringer, der finder sted, når en vis vækstrate er givet.

Colin Clark's teori — som iøvrigt fremstilles mest levende i 1. udgave af hans bog — er måske nok gammel vin. Men den er destilleret og smukt plejet hos Colin Clark. Det er Petty's gamle ide om transformationen under væksten. Colin Clark's analyse kan måske sammenfattes som følger: Når realindkomsten vokser, forskydes efterspørgselen fra de primære erhverv (som landbruget) over mod de sekundære erhverv (som industrien) og videre over mod de tertiære erhverv (som tjenesteydelserne). Men på langt sigt vil omkostningsprincippet virke, d. v. s. den gevinst (i. e. Myrdal's tilstrømningsgevinst), vi får i de sekundære erhverv, henholdsvis de tertiære erhverv, vil inducere en vandring af produktionsfaktorerne over mod disse erhverv. Da hele processen finder sted under en stadig vækst, behøver denne vandring mellem erhvervene ikke at vise sig absolut, men vil i hvert fald vise sig ved produktionsfaktorernes relative fordeling.

Dette er første stadium af analysen. Men den suppleres nu med et kumulativt element. Produktionsfaktorernes aflønning er jo nemlig forudsat højere på grænsen i de sekundære, henholdsvis de tertiære erhverv. Følgelig vil den samlede nationalindkomst i kraft af vandringen vokse. Men heraf følger nye forskydninger i efterspørgselen. Dette er i anden forbindelse blevet kaldt »Petty-effekten«¹⁾.

Ovenfor blev det påstået, at denne model næppe kan betragtes som en tilfredsstillende vækstmodel. Det er klart, at det kan den ikke, fordi en vækst åbenbart er forudsat på forhånd. Men det er et bidrag til en vækstmodel på grund af det førømtalte kumulative element, Petty-effekten. Og det er åbenbart et klart bidrag til en karakteristik af de transformationsprocesser, som væksten indebærer. Det bør videre fremhæves, at Colin Clark's analyse i hans bog får et meget stort empirisk fundament. Jeg vil ikke her gå ind i en kritik af Colin Clark's mange statistiske synder. De er talrige, ja ind imellem fantastiske. Paradoksalt nok synes der snarere at være god grund til at fremhæve Colin Clark's empiriske mod og indsats. I hvert fald 1. udgave af hans bog blev skabt uden støtte i noget institut. Det er et kæmpearbejde, oven i købet præsteret på kort tid af en mand, som samtidig indlagde sig uvisnelig hæder som nationalindkomstteoretiker

¹⁾ Se P. Nørregaard Rasmussen, »Om realindkomsten«, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1.—2. hefte, 1952.

og -statistiker. Og det er samtidig — fejlene medregnet — et uhyre inspirerende arbejde.

Det vil huskes, at i sin analyse forudsatte Colin Clark som anført en vis vækst. Hans model får nu yderligere perspektiv derved, at han forudsætter — og verificerer — at vækstraten er større i sekundære end i primære sektorer. At dette vil forstærke det kumulative element i Colin Clark's model og dermed gøre den til en mere fuldstændig vækstmodel, behøver vist ikke nærmere forklaring. Det er åbenbart, at hvis det kumulative element i modellen bliver tilstrækkelig kraftigt, så vil vi have, hvad vi kunne kalde en fuldstændig vækstmodel. Thi så kan vi kombinere modellen med en forudsætning om givne (små) forskelle i udgangsbetingelserne og kan så forklare, hvorfor ganske små forskelle kan kumulere sig op til de enorme forskelle, som før er antydnet. Eller vi kan bruge en stokastisk model, d. v. s. regne med, at ligeartede systemer udsættes for forskellig grad af chock, hvorefter processen sætter i gang.

I sidste ende kan det, jeg her antyder, naturligvis fortolkes som en kombination af Colin Clark og Haavelmo. Dette er så meget mere tydeligt, som man jo kan trække nogle af Haavelmo's kumulative virkninger over i den her skitserede model. Man kan med andre ord anvende Haavelmo's modeller for de enkelte erhverv, idet samspillet mellem erhvervene da vil forstærke de kumulative elementer.

En kraftig forstærkning af det kumulative element vil man få, når man — hvad Colin Clark synes at overse — tager i betragtning, at den omtalte transformationsproces, d. v. s. ændringen i produktionsfaktorernes fordeling, jo i reglen må betyde en kraftig stigning i investeringstilbøjeligheden. Når efterspørgselens fordeling på erhverv ændres, da vil som hovedregel produktionsstrukturen kun kunne tilpasse sig den nye fordeling, hvis investeringsraten sættes i vejret. Men hermed har vi åbenbart en ny, og formentlig meget vigtig, kumulativt virkende faktor. Thi at en stigning i investeringstilbøjeligheden alt andet lige vil kunne accelerere udviklingen, turde være åbenbart.

4. Det er med denne baggrund ikke uden interesse at gå lidt mere i detaljer i den beskrivelse af udviklingen her i landet, som ovenfor blev antydnet. Udviklingen i vor første industrialiseringsperiode kan groft angives ved folketællingernes erhvervsfordeling, som vel ikke er et særlig godt materiale, men dog nok med forsigtighed kan bruges til at karakterisere de store træk. Dette materiale viser, at den andel af befolkningen, der er knyttet til landbruget, falder fra ca. 55 pct. ved midten af sidste århundrede og ned til godt 40 pct. ved det nye århundredes begyndelse. I samme periode vokser industriens og håndværkets andel fra 26 pct. til næsten 30 pct., mens — endnu mere slående — »handel og pengeinstitutter« vokser

fra 5 pct. op til godt 11 pct. Dette er jo Colin Clark's ide illustreret så smukt som ønskeligt. Vi har ikke tal for realproduktet og dets fordeling på erhverv for samme periode. Men fra begyndelsen af 70'erne og op til århundredskiftet vokser realproduktet med omkring 100 pct.

Det er, så vidt jeg forstår, noget tvivlsomt, hvor langt man skal tilbage for at kunne sige, at den egentlige industrialiseringsperiode dækkes fuldt ud¹⁾. Men at dømme efter bevægelserne i realproduktet tager det jo dog først rigtig fart hen mod århundredskiftet. Lad os da undersøge og sammenligne 1900—1914, som er karakteriseret ved en kraftig ekspansion, 1920—39, som må betegnes som stagnationsår, og endelig de sidste år, d. v. s. 1947—52, en periode, som jeg ovenfor har fremhævet som en tilsyneladende ny industrialiseringsperiode med kraftige stigninger i realproduktet, d. v. s. en stærk vækst, og dermed sammenhængende store forskydninger i produktionsstrukturen, jfr. Colin Clark. I den første af de nævnte perioder lå stigningsraten på gennemsnitlig næsten 4 pct., som den også gjorde i den sidste periode (1947—52). I mellemkrigsperioden var niveauet 2½ pct. De forskydninger i arbejdsstyrkens fordeling på erhverv, som man i overensstemmelse med Colin Clark skulle finde, viser sig tydeligt og har som bekendt været ganske overordentlig kraftige i den sidste periode. Og tilsvarende forskydninger findes i nationalproduktets fordeling. Ganske vist skelner de tilgængelige data kun mellem landbrug på den ene side og andre erhverv på den anden side. Men tendensen synes der ikke at være tvivl om. Mens landbrugets andel af realproduktet udgjorde godt 30 pct. af totalen i det sidste tiår før århundredskiftet, faldt denne andel til godt 25 pct. i det sidste tiår før 1. verdenskrig og lå derefter nogenlunde uændret på godt 20 pct. i mellemkrigsperioden, jfr. tabel 2.

Tabel 2.

Nettonationalproduktet i 1929-priser fordelt på erhverv 1870—1952.

	Landbruget		Andre erhverv		Ialt		Landbruget som procent af totalen
	Mill. kr.	Index	Mill. kr.	Index	Mill. kr.	Index	
1870—79	421	100	608	100	1029	100	41
1880—89	441	105	805	132	1246	121	35
1890—99	515	122	1149	189	1664	162	31
1900—09	643	153	1704	280	2347	228	27
1905—14	725	172	2105	346	2830	275	26
1915—20	645	153	2883	474	3528	343	18
1921—29	942	224	3518	579	4460	433	21
1930—39	1301	309	4585	754	5886	572	22
1940—46	1162	276	4570	752	5732	557	20
1947—52	1446	343	5753	946	7199	700	20

¹⁾ Jfr. Einar Cohn, »Dansk håndværk og industri ved midten af det 19. århundrede«, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 3.—4. hefte, 1953, og Rich. Willerslev, »Træk af den industrielle udvikling 1850—1914«, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 5.—6. hefte, 1954.

Denne andel har erhvervet næsten bevaret i årene 1947—52. I den sidste periode er der som bekendt samtidig foregået, hvad man kunne kalde en industrialisering af landbruget. Man kan samtidig bemærke, at fra sidste tiår af det 19. århundrede og til sidste tiår før 1. verdenskrig voksede landbrugets nettoprodukt med 40 pct., men andre erhvervs realprodukt voksede med 80—90 pct. Stigningerne i mellemkrigsperioden var mere beskedne og ikke så ulige for de to grupper. Og i efterkrigsårene har landbrugets realprodukt ikke helt, men dog næsten holdt trit med det totale realprodukt. Billedet bør måske suppleres med enkelte tal for udenrigshandelens struktur, selv om det skal indrømmes, at den herved fundne, næsten explosive udvikling måske kan tegne konturerne for skarpt. Jeg har her kun haft værdier i løbende priser, og disse viser på exportsiden, at, mens industrivarerne i årene op til 1. verdenskrig voksede svagt, så androg industriexporten dog kun 5—8 pct. mod landbrugsvarernes 85—90 pct. af totalen (specialhandelen). Straks efter den første verdenskrig springer industrivarerne op til at udgøre 20 pct. og holder sig her, mens landbrugsvarerne ligger på 70—80 pct. Som bekendt udvikler industriexporten sig derefter stærkt efter krigen til et niveau af over $\frac{1}{3}$ af samlet export med en tilsvarende relativ tilbagegang for landbrugsexporten. På importsiden lå importen af råvarer til landbruget før og efter den første verdenskrig omkring 20 pct. med en faldende tendens, som i årene efter krigen slår igennem og presser andelen ned på ca. 10 pct.

Jeg har ikke med disse lidt spredte tal villet give noget egentligt billede af udviklingen. Hertil må kræves en anderledes præcis og detaljeret gennemgang. Når det omtalte hefte af *Statistiske Meddelelser* til sin tid kommer, vil det sikkert blive en guldgrube for økonomer, som frem for historikere har den fordel ikke alene at ville registrere, men også ønsker at analysere, d. v. s. betragte materialet gennem en teoris rubricerende briller. I det omtalte hefte vil der tillige blive givet en analyse af nationalproduktets anvendelse. Jeg skal ikke gå ind i dette materiale nu. Men i betragtning af den interesse, der er blevet knyttet til opsparingens rolle, vil jeg dog lige nævne, at gennemsnitligt har bruttoopsparingen tilsyneladende ligget højere efter krigen end på noget tidligere tidspunkt af perioden fra 1870.

5. Når man tager i betragtning, at mange — for ikke at sige de fleste — ved krigens ophør ventede at se stagnationen eller i hvert fald arbejdsløsheden fra mellemkrigsperioden gentaget efter krigen, er det i og for sig mærkeligt, at det er så forholdsvis spredte bidrag, der findes til en forklaring af, hvorfor alt gik så anderledes end ventet. Der er masser af henvisninger til dette og hint. Men kan det ikke generaliseres lidt? Jeg er helt klar over, at det er at skræve vidt alene at spørge sådan. Jeg må da også lade det

følgende være ledsaget af mange, iøvrigt udtalte, forbehold. Spørgsmålet presser sig imidlertid på. Hvorfor fik vi, kan man også spørge, en så høj stigningsrate i vor økonomiske vækst?

I første række må man sikkert svare, at det gjorde vi, fordi man i udlandet fik en høj stigningsrate. Man kan smile ad dette svar, men det er nu ikke slet så indholdsløst, som det kan lyde. Det er det ikke engang, når man generelt siger, at »alle lande har efter krigen fået en høj vækstrate, fordi alle lande har fået en høj vækstrate.« Denne tautologi er jo kun tilsyneladende intetsigende. De enkelte landes opsving betinger gensidigt hinanden. (Jfr. sætningen, at »fattige lande er fattige, fordi de er fattige,« en sætning, som jo også er mere end blot en tautologi).

For det andet vil jeg fremhæve, at de almindelige kumulative virkninger kendte fra konjunkturteorien naturligvis også har virket og har givet en forøgelse af investeringstilbøjeligheden.

For det tredje kan det vel være, at teknologiske forhold, herunder de under og efter krigen gjorde opfindelser, har sat investeringstilbøjeligheden i vejret. Denne faktor er måske vanskelig at kvantificere, og det er tilsvarende vanskeligt at foretage en sammenligning med andre perioder. Men det *kan* have været en vigtig faktor.

For det fjerde synes det, som om den transformationsproces, som af flere grunde kun meget trægt kom i gang efter den første verdenskrig¹⁾, denne gang har kunnet slå igennem. Og som før omtalt vil sådanne strukturelle ændringer af sig selv give et godt grundlag for en høj vækstrate, jfr. gennemgangen ovenfor, hvor ikke alene Petty-effekten blev omtalt, men hvor det — som følge af transformationen — opståede investeringsbehov — og en dermed, alt andet lige, given ændring af investeringstilbøjeligheden — blev fremhævet.

For det femte er der vel også grund til at nævne, at, mens de kapitalbevægelser, som kan give det »internationale utrymme« for en expansion, kun meget trægt kom i gang efter første verdenskrig, så har kapitalbevægelserne — i form af Marshallhjælp m. m. — denne gang været af meget stort omfang, således at vanskeligheder med betalingsbalancerne vel kun i ret få tilfælde har tvunget europæiske lande til en kontraktiv politik. At man samtidig på denne måde har bidraget til at holde aktiviteten oppe i U.S.A. — med deraf følgende virkninger i Europa — er vel rigtigt, men kvantitativt har Marshallhjælpen i så henseende været af kun ringe betydning.

Det følger af denne opremsning, at man må tillægge det overordentlig stor betydning, at efterkrigsperioden fik en så god start, som den faktisk gjorde. Jeg kan også her henvise til det før omtalte arbejde af Haavelmo,

1) Jfr. Svernilson, op. cit.

hvor der bl. a. vises, at netop dette med at »få en god start« vil kunne påvirke vækstraten i hele perioden.

Lad det også være understreget, at set fra realproduktets synsvinkel kan man tillægge det overordentlig betydning, at der har været en meget høj beskæftigelsesgrad. Beskæftigelsesgraden i sig selv påvirker sikkert vækstraten. Jeg ville tro, at disse to er stærkt positivt korrelerede også når man kommer op på en meget høj beskæftigelse, hvilken opfattelse — i mangel af solid empirisk viden om disse ting — kan støttes på det kendte ræsonnement, at knaphed på arbejdskraft skulle tvinge virksomhederne til gennemførelse af arbejdsbesparende foranstaltninger. Man kunne da argumentere, at, selv om »den gennemsnitlige produktivitet for arbejdskraften« skulle komme til at »starte« på et lavere niveau, når man får en meget høj beskæftigelsesgrad, end ved en mindre arbejdsløshed — og herom ved vi ikke ret meget — så skulle denne virkning i løbet af forholdsvis kort tid blive indhentet ved den højere stigningsrate i produktivtetsudviklingen, som en høj beskæftigelse skulle fremtvinge. (Dette ræsonnement kan hvile på rigtige eller ikke rigtige forudsætninger, men vil iøvrigt kunne bruges som et eksempel på de ændringer eller modifikationer, som kan blive resultatet af at trække vækstmuligheden ind i analyserne).

6. Man kan vel placere økonomisk teoris opgave i relation til vækstproblemer ved at skelne mellem to sæt af spørgsmål, der kan rejses: For det første kan man spørge, hvilke betingelser må være til stede, for at en bestemt økonomisk vækstrate kan realiseres. Og for det andet kan man spørge, hvilke problemer en bestemt vækstrate i sig selv rejser. Som et konkret og relevant eksempel på den første gruppe af problemer ligger det nær at gå i gang med de store årganges problem, som jo iøvrigt er et problem, der rejser sig hvert år ved, at nye årgange skal inddrages i produktionsprocessen. Men det er rigtignok det sidste problem stillet på spidsen. Hvis man tænker sig, at der hvert år kommer et nyt udbud af arbejdskraft af samme størrelse, så er vi jo i en situation med et »jævnt fremadskridende samfund«, som da kan geares ind på denne vækst f. ex. ved, at man — i Wicksell's terminologi — permanent holder markedsrenten lidt under den naturlige rente. Dette vil blive omtalt nedenfor. Lad os vende os direkte mod »de store årganges problem«.

Må jeg da først have lov til at komme med en lille indskudt, måske naiv, bemærkning. Det synes mig at være et forunderligt paradox, hvis man med angst og bæven taler om »de store årganges problem«. Det fremstilles undertiden, som om det var noget nær en katastrofe, at disse store årgange nu er ved at melde klar. Jeg vil ikke misforstås derhen, at jeg ikke vil indrømme, at der rejser sig visse problemer ved tilpasningen af disse store fødselskuld i produktionsprocessen. Men jeg vil fremhæve

det uendeligt simple og enfoldige, at det dog frem for alt må være med fryd og megen glæde, vi tager mod disse årgange, som vi nu gennem 10—15 år har født og klædt, og som nu endelig kan begynde selv at yde et bidrag til det nationalprodukt, som børn og gamle naturligvis er med til at dele med de produktive ældre. De store fødselskuld er jo en kraftig forøgelse af vore produktionsressourcer og giver som sådan den potentielle mulighed for en kraftig forøgelse af realproduktet og realindkomsten; dette naturligvis forudsat, at de bliver inddraget i produktionen. Om vor økonomiske politik skulle forfejle denne opgave, vil resultatet blive status quo, hvad realindkomst angår.

Men nu tilpasningen af disse årgange. Ja, man venter næppe, at jeg skal gøre detailleret rede for mere end nogle hovedlinier¹⁾. Det er da måske værd at gøre opmærksom på — hvor banalt det så end måtte være — at, mens feltråbet i dag ellers synes at være forøget opsparringstilbøjelighed, så kan dette vel næppe være det mest relevante, når de store årgange skal ind i produktionen. Det er ganske vist blevet påstået, men gælder dog vel i hvert fald kun med så store modifikationer, at der næsten ikke bliver noget tilbage. Jeg behøver næppe her at påvise, at en forøgelse af opsparringstilbøjeligheden, alt andet lige, ganske vist nok vil kunne lette presset på valutareserven, men i hvert fald ikke — om den får lov at slå igennem — vil kunne trække nye, store årgange ind i produktionsprocessen. Og jeg forudsætter, ønsket herom er ment alvorligt. I en lidt mere raffineret udgave ville opsparingsargumentet gå videre, og ræsonnementet ville da blive, at en forøgelse af opsparringstilbøjeligheden ville gøre det muligt for nationalbanken at sætte renten ned. Ved en forøgelse af investeringen skulle man da få det »efterspørgselspres«, som alle formentlig vil indrømme må til for at trække disse årgange ind i produktionen. Om vi forudsætter, at investeringssektoren er tilstrækkelig rentefølsom, så er dette vel rigtigt nok, men hvad er der da opnået ved den forøgede opsparringstilbøjelighed? Kapitalapparatet kan være blevet udbygget i et hastigere tempo. Og dette kan — af mere eller mindre tekniske grunde — være en forudsætning for, at en udvidelse af beskæftigelsen kan finde sted. Men det er ingenlunde givet, at dette er nødvendigt. Og efterspørgselen efter udenlandsk valuta ville have været den samme uden denne forøgede opsparringstilbøjelighed (som i dette tilfælde også ville have givet en forøgelse af den samlede opsparring). Ja, efterspørgselen efter udenlandsk valuta må på kroner og øre være uændret, forudsat at den summariske importkvote er uafhængig af forholdet mellem samlet investering og samlet konsum. Denne forudsætning holder måske ikke stik, men hvilken vej

¹⁾ Der henvises bl. a. til *Økonomisk årsoversigt*, Det økonomiske Sekretariat, Marts 1954, kap. V.

går sammenhængen? Jeg ved ikke af eksisterende undersøgelser, der kan besvare dette spørgsmål. Men er det ikke meget vel tænkeligt, at importkvoten vil vokse, hvis investeringssektoren breder sig på konsumvaresektorernes bekostning? Om dette gælder, er vi åbenbart, hvad angår efterspørgselen efter udenlandsk valuta, kommet fra asken i ilden¹⁾.

Imidlertid er der jo en udbudsside, som kan tænkes at vise modsvarende forskydninger. Vi fastholder forudsætningen, som var, at opsparings tilbøjeligheden var steget, hvorefter nationalbanken havde presset renten så langt ned, at investeringen ville kunne opsuge ikke alene de produktionsfaktorer, der måske er blevet ledige ved den forøgede opsparings tilbøjelighed, men tillige kunne skabe den efterspørgsel, som må være nødvendig for at trække det nye udbud af arbejdskraft ind i produktionen. Det kan nu tænkes, at disse investeringer vil forøge exportsektorens konkurrenceevne så stærkt, at exporten vil vokse. Om dette sker, vil i hvert fald en del af presset mod valutareserven kunne lettes.

Jeg vil ikke benægte, at denne virkning er mulig. Men den er åbenbart ikke alene usikker, den er tillige tidsslugende, fordi de omtalte investeringer jo dog tager tid, før de modner. I den skitserede situation må man således under alle omstændigheder forvente, at der i første omgang vil vise sig en eensidig forøgelse af efterspørgselen mod udenlandsk valuta.

Det synes derfor, som om man måtte kunne konkludere af den givne analyse, at, forudsat man faktisk vil trække de nye årgange ind i produktionen, da vil på kort sigt en forøgelse af opsparingstilbøjeligheden kunne forværre vort valutaproblem (forudsat importkvoten vokser med en relativ forøgelse af investeringssektoren). Hertil kommer da videre, at hvis det bliver nødvendigt at forøge investeringen ud over det, der er nødvendigt for at trække de nye årgange ind, vil ikke ubetydelige vanskeligheder ved den nødvendiggjorte ændring af produktionsfaktorernes fordeling kunne

¹⁾ Det kan nævnes, at af en samlet investering i 1949 på godt 5 mrd. kr. udgjorde den direkte import af færdigproducerede investeringsgoder knap 550 mill. kr., d. v. s. godt 10 pct. Men af et samlet konsum på næsten 15½ mrd. kr. udgjorde den direkte import af færdigproducerede konsumvarer godt 600 mill. kr., d. v. s. knap 4 pct. Det skal dog straks indrømmes, at disse tal ikke kan tages som noget bevis for, at den summariske importkvote vil vokse med en relativ vækst i investeringerne. Men et fingerpeg er det måske, om end de gennemsnitlige kvoter kan være væsentlig forskellige fra de marginale. Det er endvidere klart, at også den indirekte import må tages med i betragtningen. Dette vil åbenbart rejse beregningsmæssige vanskeligheder, som input-output modellen dog vil kunne lette. Bruger man denne, viser det sig — på grundlag af et foreløbigt talmateriale —, at samlet indirekte import til investering og konsum i 1949 udgjorde henholdsvis 16 og 11 pct. af samlet investering respektiv konsum. Procenten for investering bliver den samme, selv om man alene tager investeringerne i fast realkapital i betragtning. Forskellen i indirekte import til de to sektorer synes således at nærme de to sektors importkvoter til hinanden. Men der er åbenbart stadig en betydelig forskel: 26 ctr. 15 pct.

vide sig. Af mange grunde er en overflytning vanskelig, tidskrævende og vil temporært give et (i hvert fald relativt) fald i realindkomsten.

Jeg har af gode grunde ikke hermed villet forsøge at fortælle alt om opsparingsens rolle for det stillede problem¹⁾. Der kan således være meget vigtige langtidsvirkninger for exportsektoren. Men jeg ønsker at fremhæve de anførte ræsonnementer som i hvert fald relevante for problemet.

De store årgange kommer kun med, hvis der findes en efterspørgsel, som trækker dem med. Den kommer slet ikke af sig selv, hvis opsparings-tilbøjeligheden stiger. Derimod kommer den af sig selv, hvis den falder. Og er den uændret, da kan den — med given finanspolitik — komme, ved at renten sættes ned. Disse sidste to muligheder — som iøvrigt begge vil give en forøgelse af de samlede investeringer — klarer ikke vores bestandige hovedpine: valutaproblemet. Men de skaber den efterspørgsel, som er nødvendig. At efterspørgslen også kan skabes ved en offentlig investeringspolitik, og at denne vil kunne tage specielle hensyn til valutabalancen, er åbenbart og bør nævnes, men kan iøvrigt ikke nærmere behandles her.

Jeg undgår ikke at sige noget om valutaproblemet. Men jeg vil fremhæve, at hvad jeg har at sige, er ikke meget, og at jeg vil bruge den undskyldning, at vi jo ved alt for lidt om os selv, d. v. s. Danmarks økonomiske struktur, til at jeg synes, man kan have nogen færdig mening, jfr. de mod slutningen givne betragtninger. Der er kun et par kommentarer, jeg kunne ønske at komme med. For det første kan jeg ikke se, hvorfor vi ikke skulle indstille os på (og se os om efter mulighederne for) at låne os frem et stykke af vejen. De store årgange betyder jo, om alt går vel, større realprodukt og større realindkomst, og dette bør dog i hvert fald afvejes mod de fremtidige byrder, som lånevejen indebærer. Vi må vel også her kunne tage den økonomiske vækst ind i vore ræsonnementer. Med en tilstrækkelig vækst er der jo intet afskrækkende i en forøget rentebyrde. Thi selv om rentebyrden skulle vokse stærkere end realindkomsten, så skulle det alligevel kunne være en god forretning at låne sig frem. Lad indkomsten være 1000 enheder og renter 10 enheder, d. v. s. 1 pct. af indkomsten. Lad nu i kraft af lån indkomsten vokse til 1200 enheder, d. v. s. med 20 pct., men lad renter vokse til 30 enheder, d. v. s. med 200 pct. op til 2½ pct. af indkomsten; der bliver dog 170 enheder tilbage. Exemplet er banalt, men relevant.

Det er imidlertid vel muligt, at hele denne udvej kun har akademisk interesse, idet det slet og ret er umuligt at opnå lån. Herom har jeg ingen velbegrundet opfattelse.

Den anden kommentar, jeg har, er nærmest et spørgsmål: Af flere gode

¹⁾ Man kan således — som før nævnt — bemærke, at de store årganges beskæftigelse vil kunne afhænge af, om kapitalapparatet udbygges i et vist tempo. Og dette vil naturligvis kunne give visse modifikationer.

grunde viger man tilbage fra at diskutere valutakursernes højde. Men resultatet heraf bør jo ikke blive, at man overser eller udelukker muligheden af at drive valutapolitik direkte ved hjælp af valutakurserne. Vejer argumenterne herimod så tungt, at vi helt skal afskrive dette instrument?

Og min tredie kommentar er, at når man tager i betragtning, hvor alvorligt vort valutaproblem er, så er det ganske mistrøstigt samtidig at tænke på, at vor faktiske viden om de derhen hørende problemer er så ringe, som tilfældet er. Jeg tænker her ikke alene på det forhold, at vi ikke, så lidt som nogen i udlandet, kender de for vor udenrigshandel relevante elasticiteter. Jeg tænker nok så meget på mere simple problemer som f. ex. dette, at på trods af et fortrinlig statistisk materiale har mig bekendt ingen forsøgt en så simpel ting som at gå i detaljer med en analyse af forskydninger i vores udenrigshandel og forbindelsen med den hjemlige industrialisering.

7. Det følger af det foran anførte, at for med god baggrund at kunne danne sig en opfattelse af de problemer, der knytter sig til økonomisk vækst i almindelighed og de danske problemer i særdeleshed, da må man først og fremmest gå ned i det store empiriske materiale, som faktisk findes. De, om man vil, »strukturelle problemer«, som her er antydnet, synes at være et eksempel på en af de (mange) forskningsopgaver, som forsømmes her i landet. Jeg har i nogle år haft lejlighed til at arbejde med statistisk primærmateriale for europæiske lande såvel som for U.S.A. I et sådant arbejde forfalder man uundgåeligt til at sammenligne mængden og kvaliteten af de statistiske oplysninger for de forskellige lande. Det er her hævet over enhver tvivl, at Danmark klarer sig endog særdeles godt i konkurrencen. I det store og hele — undtagelser findes — gælder det, at det statistiske materiale for Danmark er helt i toppen.

Det er imidlertid netop på denne baggrund så meget mere beklageligt, at dette materiale ikke udnyttes langt stærkere. En meget lang række empiriske undersøgelser, der er mulige her i landet, er på et ringere grundlag gennemført i udlandet, men mangler i Danmark. Årsagerne hertil kan være mange. Men problemet synes mig tilstrækkeligt vigtigt for dansk økonomisk forskning og iøvrigt i nær forbindelse med aftenens emne, hvorfor det kan være berettiget at dvæle lidt ved emnet.

Lad mig da med det samme sige, at jeg tror (og det ligger mig stærkt på sinde), at, hvad vi frem for alt har brug for her i landet for at få dansk nationaløkonomi i blomstring, er et (eller flere) økonomiske institutter. Det er karakteristisk, at dansk nationaløkonomi med ganske enkelte undtagelser har hvilet på enkeltmandsarbejder, gennemført — ofte under store afsavn — uden baggrund i et institut og et dermed hørende milieu. Men det er lige så karakteristisk, at denne arbejdsform ville synes en naturvidenskabsmand umulig. Og hvad mere er, en meget stor del af de

arbejder af international standard indenfor nationaløkonomien, som i de senere år har set lyset i udlandet, er arbejder, som er gennemført i et institut — og næppe ville have været mulige uden et institut. Denne påstand kunne vel kræve en dokumentation. Men mon det ikke er tilstrækkeligt, om jeg henviser til den betydning, udlandets institutter har haft: National Bureau of Economic Research, Cowles Commission for Research in Economics, Harvard Economic Research Project — for at nævne tre fra U.S.A. —, National Institute of Economic and Social Research, Department of Applied Economics og Oxford Institute of Statistics — for at nævne tre fra England. Eller gå til vore nærmeste naboer og bemærk her det engang eksisterende økonomiske institut i Stockholm, hvorfra Karin Koch's, Myrdal's, Bagge, Lundberg & Svernilson's og Lundberg's arbejder kom. Og tænk på den række undersøgelser, Konjunkturinstituttet har præsteret, eller på Industriens Utredningsinstitut. Og for Norge kan man jo ikke alene nævne Universitetets Socialøkonomiske Institut i Oslo, men tillige Næringsøkonomisk Forskningsinstitut og det sidste bemærkelsesværdige skud: Statistisk Centralbyrå's nye »forskningsafdeling«.

Netop fordi, som før argumenteret, dansk statistik ligger på et så højt niveau, tror jeg, at dansk nationaløkonomi med de rette arbejdsbetingelser har de bedste muligheder for at hævde sig smukt. Men jeg tror, vejen går over et institut. Jeg har ikke mulighed for nu, og det er heller ikke min opgave i aften, at gå i detaljer med organisationen og opgaverne for et sådant institut. Men jeg må måske give ideen nogle få kommentarer med på vejen.

Det ville formentlig være både sagligt og taktisk uklogt at lægge op til at få et stort fint institut med jeg ved ikke hvor mange tjenestemandstillinger. Også på langt sigt taler meget for at organisere et sådant institut i nær tilknytning til den røde bygning. For det første findes størsteparten af materialet der, trykt eller utrykt. For det andet er det et spørgsmål, om man ikke burde rekruttere en del, måske størsteparten af personalet fra administrationen. Ideen skulle være den, at en tjenestemand med lyst og evne skulle kunne flyttes over og i dette institut gennemføre en eller flere undersøgelser for så at gå tilbage til sit gamle skrivebord igen. En sådan vekselvirkning, tror jeg, kunne befrugte både den økonomiske forskning og den økonomiske administration (i vid forstand).

Det ligger mig videre på sinde at understrege betydningen af en udpræget empirisk indstilling overfor arbejdsopgaverne. Man bør gå i gang med helt konkrete, empiriske problemer — eksempler er legio. Sagt på en anden måde, og sagt lidt brutalt, så tror jeg ikke, det ville være hverken sagligt eller taktisk klogt at lægge op til store tankekonstruktioner med kæmpemæssige modeller — hvor nyttigt dette så end i anden forbindelse måtte være. En udredning af en række problemer omkring økonomisk vækst bør eksempelvis gribes konkret an — frem for et helt generelt oplæg.

Flere spor skræmmer. Når Cowles Commission f. ex. i dag, så vidt jeg har forstået, er næsten afgået ved døden, så er årsagen vistnok, at dette institut, som har haft så umådelig stor betydning for metodisk forskning, stort set har holdt sig til metodiske problemer og abstrakte modeller — på trods af en (principiel!) udpræget empirisk indstilling.

På baggrund af den meget store betydning, økonomernes problemer jo har, synes skabelsen af et institut et meget beskedent krav. Man undrer sig i virkeligheden over, at vi er nået frem til 1955 uden et sådant forskningscentrum. Jeg erkender, at når jeg siger dette, så sættes tingene på spidsen. Der har jo faktisk været tilløb til institutarbejder i egentlig forstand. Jeg tænker her på Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, Økonomisk Institut ved Århus Universitet, Forskningsinstituttet ved Handelshøjskolen i København, samt den række undersøgelser, som så småt er påbegyndt i Det statistiske Departement, jfr. f. ex. den igangværende undersøgelse over nationalindkomstens udvikling fra 1870 til i dag eller den ligeledes nu igangsatte undersøgelse over input-output modellen — ja, man kan jo iøvrigt henvise til alle Departementets nationalindkomstundersøgelser, som jo er en videreførelse af primærmateriale.

Som anført kan jeg ikke i aften gå ind på at begrunde kravet med en gennemgang af alle de forskningsopgaver, der kunne tages op. Problemerne omkring økonomisk vækst er jo blot eet blandt mange eksempler. Men det er måske alligevel et godt eksempel, bl. a. fordi de dagdrømme, man kan svæve i ved at regne med rente og rentes rente — og det er jo α og ω i økonomisk vækst — gør så godt og tilmed er dagdrømme, som ikke er uden realitet.

Keynes har et fortryllende essay herom, skrevet i 1930 og offentliggjort i *Essays in Persuasion*. Det hedder »Economic Possibilities for our Grandchildren« og handler netop om, hvor dejligt det bliver, når *det økonomiske problem* får sin rette plads, d. v. s. (ifølge Keynes) når økonomer bliver til uinteressante specialister — som tandlæger! — og når andre og mere væsentlige problemer for tilværelsen kommer til at indtage den plads, der tilkommer dem. Keynes citerer her en vise lagt i munden på en, der drømmer om dette kommende liv i lænestole:

“Don’t mourn for me, friends, don’t weep for me never,
For I’m going to do nothing for ever and ever.
With psalms and sweet music the heavens’ll be ringing,
But I shall have nothing to do with the singing.”

Men. Thi der er et *men*. Keynes fortsætter:

“Yet it will only be for those who have to do with singing that life will be tolerable — and how few of us can sing!”